

Etika – 17.3.2020.

FILOZOFSKI SMISAO ISTORIJE ETIKE

- *Filozofija morala* često se piše kao da istorija ovog predmeta ima tek drugorazredan i uzgredan značaj. Ovaj stav izgleda proističe iz verovanja da se moralni pojmovi mogu istraživati i razumeti odvojeno od njihove istorije. Pojedini filozofi su, štaviše, pisali kao da su moralni pojmovi nekakva bezvremena, ograničena, nepromenljiva, određena vrsta pojma, koji tokom čitave svoje istorije nužno imaju ista obeležja, pa tako postoji deo jezika koji čeka da bude filozofski ispitan i koji zaslužuje naziv "jezik morala". Na jedan manje istančan način, istoričari morala su spremni da dopuste da moralne prakse i sadržaj moralnih sudova mogu varirati od jednog do drugog društva i od jedne do druge osobe, ali istovremeno ovi istoričari suptilno izjednačuju različite moralne pojmove – pa tako naposljetku sugerišu da su približno isti pojmovi ispravnog i dobrog univerzalni, iako ono što se smatra ispravnim ili dobrim nije uvek isto.
- U stvari, moralni pojmovi se, naravno, menjaju sa menjanjem društvenog života. Namerno ne pišem "zbog menjanja društvenog života", jer bi to moglo da navede na pomisao da je društveni život jedno, moralnost nešto drugo, te da između njih postoji samo spoljašnji, kontingentno uzročni odnos. Ovo je očigledno netačno. Moralni pojmovi oličeni su u oblicima društvenog života i delimično su za njih konstitutivni. Ključan način na koji možemo utvrditi da se jedan oblik društvenog života razlikuje od drugog je utvrđivanje razlika u moralnim pojmovima. Stoga je elementarno opšte mesto naglašavati da ne postoji precizni engleski ekvivalent za grčku reč *δικαιοσύνη*, koja se obično prevodi kao *pravednost*. Ovo nije puki jezički nedostatak, zbog koga bi za ono što grčki jezik postiže pomoću jedne reči engleski potrebovao parafrazu. To što se u starogrčkom jeziku javljaju jedni pojmovi, a u savremenom engleskom neki drugi, pre označava razliku između dva oblika društvenog života. Razumeti neki pojam, shvatiti značenje reči koje ga izražavaju, uvek znači barem naučiti koja pravila rukovode upotrebom takvih reči, te tako shvatiti ulogu tog pojma u jeziku i društvenom životu. Ovo bi samo po sebi izrazito sugerisalo da će različiti oblici društvenog života dati pojmovima različite uloge. Izgleda da bi barem za neke pojmove ovo moglo da važi. Postoje, naravno, pojmovi koji tokom dugih razdoblja ostaju neizmenjeni, i koji moraju ostati neizmenjeni iz jednog od dva razloga. Oni su ili visokospecijalizovani pojmovi koji pripadaju postojećim i kontinuiranim disciplinama, kao što je geometrija, ili krajnje opšti pojmovi neophodni bilo kom jeziku bilo koje složenosti. Imam ovde na umu porodicu pojmova izraženih rečima kao što su *i*, *ili* i *ako*. Moralni pojmovi, međutim, ne spadaju ni u jednu od ove dve klase.
- Bila bi stoga kobna greška ako bismo pisali kao da je u istoriji filozofije morala postojao jedinstven zadatak analiziranja, na primer, pojma pravednosti, čijeg su se izvršenja poduzeli Platon, Hobs i Bentam, i za šta im se mogu dodeliti više ili niže ocene. Otud, naravno, ne sledi, i zapravo je netačno, da ono što Platon kaže *δικαιοσύνη* i ono što Hobs i Bentam kažu o *pravednosti* jedno s drugim ne stoji ni

u kakvoj vezi. U istoriji moralnih pojmova postoje kontinuiteti, baš kao i prekidi. Upravo u tome i leži složenost istorije.

- Ova složenost uvećana je time što i samo filozofsko istraživanje igra ulogu u menjanju moralnih pojmova. Ne postoji, najpre, kontinuirana istorija moralnih pojmova, a potom odvojena i drugostepena istorija filozofskog komentara. Jer, analizirati neki pojam filozofski često može značiti pripomoći njegovom preobražaju, nagoveštavajući da mu je potrebna revizija, ili da je na izvestan način diskreditovan, ili da poseduje neku vrstu prestiža. Filozofija sve ostavlja onakvim kakvo jeste – izuzev pojmova. A pošto posedovanje nekog pojma uključuje ponašanje ili sposobnost ponašanja na izvesne načine i pod izvesnim okolnostima, menjati pojmove – modifikovanjem postojećih pojmova, uvođenjem novih pojmova ili razaranjem starih – znači menjati ponašanje. Tako su Atinjani koji su Sokrata osudili na smrt, engleski Parlament koji je 1666. osudio Hobsovog *Levijatana* i nacisti koji su spaljivali filozofske knjige barem ispravno uvideli da je filozofija kadra da podrije ustanovljene načine ponašanja. Razumevanje sveta moralnosti i njegovo menjanje nipošto nisu nespojivi zadaci. Ponekad, moralni pojmovi koji su predmeti analize filozofa iz jednog razdoblja, delimično mogu biti to što jesu zbog rasprava filozofa iz nekog prethodnog razdoblja.
- Istorija koja ovaj momenat shvata ozbiljno, koju zanima uloga filozofije u odnosu na stvarno ponašanje, ne može biti filozofski neutralna. Jer, ona neminovno mora biti u sukobu sa stanovištem svih onih skorašnjih filozofa koji su želeli da oštro razgraniče filozofsku etiku kao drugostepenu delatnost komentara od prvostepenog govora koji je deo vođenja života, gde su sami moralni iskazi smešteni. Povlačeći tu razliku, ovi filozofi su pokušali da područje filozofije definišu tako da je pojmovna istina da filozofija ne može da upliviše na praksu. A.Dž. Ejer je, na primer, o jednoj određenoj etičkoj teoriji pisao da je ona "...potpuno na nivou analize; ona je pokušaj da se pokaže šta ljudi čine kada prave moralne sudove; ona nije skup sugestija o tome koje moralne sudove oni treba da prave. A to važi za čitavu filozofiju morala kako je ja razumem. Sve moralne teorije... ukoliko su filozofske teorije, neutralne su u pogledu stvarnog ponašanja"
- Filozofskoj analizi, odvojenoj od istorijskog istraživanja, veoma je lako da se izoluje od ispravki. U etici se to može dogoditi na sledeći način. Izvesna nesistematski odabrana klasa moralnih pojmova i sudova biva učinjena predmetom pažnje. Iz njihovog proučavanja zaključuje se da specifično moralni govor poseduje izvesna obeležja. Kada se navedu protivprimeri kako bi se pokazalo da to nije uvek tako, ovi protivprimeri odbacuju se kao irelevantni, jer nisu primeri moralnog govora; to da su oni vanmoralni pokazuju se predočavanjem njihovog pomanjkanja nužnih obeležja. Od ovakve vrste kretanja u krugu može nas spasiti samo adekvatno istorijsko sagledavanje raznovrsnosti moralnog i vrednosnog govora. Bilo bi stoga opasno, a ne samo besmisleno, ako bismo ova proučavanja započeli definicijom koja bi pažljivo razgraničila područje istraživanja. Mi, razume se, ne možemo u potpunosti izbeći da pređašnje moraliste i pređašnje

filozofe posmatramo posredstvom sadašnjih distinkcija. Svako upuštanje u pisanje istorije filozofije morala upliće nas u to da iz prošlosti odaberemo ono što spada u filozofiju morala kako je danas shvatamo. Važno je, međutim, da koliko god je moguće dopustimo istoriji filozofije da sruši naša današnja predubeđenja, kako bi naši odveć uski pogledi o tome šta se može ili ne može misliti, reći ili činiti bili odbačeni pred svedočanstvom o onome što je dosad mišljeno, rečeno i činjeno. Prinudeni smo da brodimo između opasnosti od mrtvog antikvarstva, koje uživa u iluziji da je prošlosti moguće pristupiti bez predubeđenja, i one druge opasnosti, tako vidne kod istoričara filozofije kakvi su Aristotel i Hegel, da verujemo da je čitav smisao prošlosti bio u tome da sa nama dosegne vrhunac. Istorija nije ni tamnica ni muzej, kao što nije ni skup povoda za samočestitanje.

Etika – 24.3.2020.

ETIČKA TEORIJA I ETIČKA PRAKSA

- Filozofija se tradicionalno bavila najfundamentalnijim pitanjima o tome kako treba da živimo, kako treba da vodimo naš društveni život i kako treba da politički delujemo. Za sadašnji interes za primenjenu etiku može se stoga opravdano reći da predstavlja povratak onome što je oduvek predstavljalo istinsku preokupaciju filozofa, odnosno, da se radi o povratku pitanjima o cilje-vima i idealima, kao i sredstvima i načinima kojima se ovi ostvaruju. Ovaj povratak se takođe može sagledati i kao vraćanje izrazitijim holističkim ili humanističkim pristupima filozofiji, kao trendovima koji su bili potisnuti od strane preovlađujućeg scijentizma, koji je bio preokupiran eksperimentom i manipulacijom materijalnim svetom. A on je bio u velikoj meri dominantan u 20. veku.
- Tačno je doduše da se pitanja kojima se bavi savremena primenjena etika postavljaju u specifičnim i konkretnim terminima, pre nego u širim ili opštijim, kao i da filozof koji se bavi primenjenom etikom mora da se vrlo tipično direktno angažuje oko pitanja oko kojih se vode tekuće rasprave i iskazuje javni interes. Međutim, ni ovo nije sasvim novo. Kao što je jedan autor primetio, "ne mogu da se setim nijedan britanski filozof koji nije bio, sve do našeg veka, duboko zaokupljen društvenim, političkim i ekonomskim pitanjima, nijedan koji nije bio "primenjeni filozof"". Neke od ovih preokupacija su stare i za njih se može reći da su bile od perenijalnog interesa: to su bliski kontakti koji se ostvaruju u porodičnom životu, na primer, ili pitanja rata i mira, koja su oduvek zaokupljala ljude. Neka druga pitanja su skorijeg datuma. Ona su proizvod modernih tehnologija, revolucija na polju komunikacija, novih oružja za masovno uništenje, kao i jednog novog, u dosadašnjoj istoriji neviđenog uticaja ljudi na njihovu okolinu. Istina, uprkos ogromnom rastu medija, sveprisutnosti televizije, rastućoj efikasnosti proizvodnje i reprodukciji podataka, kao i širenju komunikacija, prilike da se otvori istinska javna rasprava o ovim pitanjima su ređe nego što bi se moglo pretpostaviti.

TEORIJSKA I NORMATIVNA ETIKA

- Etiku smo definisali kao nauku o moralu ili kao ispitivanje morala. Pri tom ispitivanju možemo biti rukovođeni dvema različitim stvarima prema kojima se onda može izvršiti i osnovna podjela u okviru etike kao nauke. Naime, možemo se baviti moralom, prvo, težeći da ga *opišemo, objasnimo, razumemo* onakvog kakav se on javlja u celokupnosti čovekovog ličnog i društvenog života. Sav taj skup duhovnih akata ili operacija (posmatranje, razumevanje, objašnjenje i sl.) možemo označiti zajedničkom (grčkom) rečju teorija (koja prvobitno, u grčkom jeziku, znači posmatranje, sagledavanje). Drugo, mi u bavljenju moralom možemo biti rukovođeni i *praktičnom* svrhom, a to je slučaj onda kada ne težimo opisu i objašnjenju, teorijskom shvatanju postojećih moralnih shvatanja i ocena, već hoćemo da jasno utvrdimo, formulišemo principe i pravila kojima treba da se rukovodimo.
- U zavisnosti od ove dve osnovne svrhe u bavljenju moralom, ili u zavisnosti od ova dva različita načina pitanja o moralu, etika se deli na dve osnovne grane, na teorijsku etiku i na praktičnu ili normativnu etiku.
- Ako teorijska etika teži analizi, objašnjenju i razumevanju moralnog fenomena, normativna etika nastoji da formuliše i obrazloži norme *pravilnog, ispravnog, dobrog* postupanja i da tako odigra praktičnu, rukovodeću ulogu, da pomogne u samom delovanju. Pitanje *šta je dobro* može biti rukovođeno namerom da ne samo razumemo značenje atributa dobro i zlo, već i da utvrdimo *šta je dobro činiti*, kako postupati, kako ocenjivati određene postupke.
- Kao i teorijska, tako i normativna etika može da se deli na nekoliko grana. Ta podjela se može vršiti na osnovu najmanje dva principa: prvo, prema obimu onog kruga normi koji treba formulisati i obrazložiti, i, drugo, prema stavu etičara u odnosu na te norme. Tako, na primer, etičar može sebi da postavi zadatak da formuliše sve osnovne norme u *postojećoj* moralnosti jedne epohe ili jednog društva. To je učinio Aristotel u svojoj Nikomahovoj etici. On je tu izneo sve osnovne moralne norme antičkog, helenskog društva, pri čemu je jasno ispoljio klasni (na robovlasništvu zasnovani) karakter toga društva, što se jasno vidi iz njegovog izlaganja o pravdi i prijateljstvu. Takođe, razni teološki etičari sistematski iznose, formulišu i obrazlažu moralne norme odgovarajućih religija i konfesija. Kad etičar preduzme ovakav zadatak, naime, da formuliše, obrazloži i sugerise sve osnovne moralne norme (vrline i dužnosti čoveka prema sebi i drugim ljudima), onda bismo takav tip etike mogli nazvati opštom praktično-normativnom etikom ili opštom moralkom. Ako međutim, on pokuša da formuliše i obrazloži norme koje treba da regulišu odnose u posebnim i specijalnim društvenim grupama ili redovima i *specifične* moralne dužnosti članova tih organizacija prema društvu uopšte, prema pozivu njihovom i sl., onda imamo *posebne* normativne ili posebne praktične etike kao što su na primer, *porodična etika, lekarska etika, vojnička, novinarska, lovačka, naučnička* itd. etika.

- No filozof može sebi postaviti zadatak da ne samo formuliše, sistematiše, povezano izloži i da obrazloži *postojeće* moralne norme *datog* društva ili epohe, već i da ih *kritički proceni* i da predloži nove "lestvice vrednosti". Ovaj oblik etike koji se bavi utvrđivanjem osnovnih principa ili osnovnih kriterijuma moralnosti, pa bilo da se ti kriterijumi utvrđuju u kritičkom odnosu prema postojećoj moralnosti a prema modelu zamisli neke buduće, druge i više moralnosti, bilo da se traže u nekom već usvojenom obliku moralnosti kao njegove implicitne osnove, nazivamo filozofsko-normativnom etikom.
- Kaže se da se u normativnoj etici ništa novo ne stvara, već da se postojeće moralne prakse izvode filozofskim putem i sistematišu na diskurzivan način. Dakle, ljudi već znaju kako treba da postupaju, a teorija dolazi potom, objašnjavajući ovu praksu, a ne obrnuto, da ona najpre postoji i ljudima propisuje kako treba da delaju, da bi oni na osnovu toga dalje postupali. Etičari nemaju ni autoriteta ni nagruća da bi na ljude delovali kao tvorci moralnih pravila, niti pak njihove doktrine imaju činjeničku, objašnjavalačku ili eksperimentalnu punovažnost i neporecivost da bi se bez ostatka prevodile na odgovarajuća uputstva za delovanje. Zbog toga se može reći da etika može da izvrši onakav i onoliki uticaj na ljude samo zahvaljujući tome što na racionalan način objašnjava ono što ljudi ionako čine, dajući čoveku jedno racionalno, diskurzivno objašnjenje njegovog više ili manje spontanog ponašanja.
- Normativna etika obuhvata sve one teorije koje nastoje da odgovore na fundamentalna pitanja ljudskog moralnog delovanja, poželjnog postupanja. To su praktična pitanja etike, poput: Šta treba da radim? Kako treba da živim?
- Teorije prirodnog zakona su odgovorile na pitanje "Kako treba da živim?" – i to "saglasno ljudskoj prirodi". Kant je na ovo pitanje odgovorio svojim kategoričkim imperativom, shodno kome, sva racionalna bića treba da ga poštuju budući da je ovaj izveden iz univerzalnog zakona uma. Etičari iz tradicije društvenog ugovora su opet smatrali da je moralnost zapravo prećutna saglasnost koju pravimo sa drugim ljudima kako bi imali koristi u jednom stvarno društvenom životu. Egoizam je, sa svoje strane, zastupao tezu da mi treba da postupamo shodno svojim vlastitim interesima. Savremena deontologija smatra da najvažniji aspekti pitanja kako treba da živimo su vođena moralnim pravilima koja ne smeju da budu prekršena, čak i kada ogrešenje o njih može da nam donese bolje posledice. Etika *prima facie* dužnosti, sa svoje strane zastupa primat dužnosti. Konsekvencijalizam zastupa tezu da mi treba da postupamo tako da sledimo najbolje posledice naših radnji: klasični utilitarizam je "najbolje posledice" razumeo u terminima najvećeg mogućeg zadovoljstva i najmanjeg mogućeg bola; moderne teorije ovog pravca više ne insistiraju na zadovoljstvu kao intrinzičnom dobru i bolu kao intrinzičnom zlu. U reakciji prema konsekvencijalizmu, koji nije odgovorio na pitanje koje su to stvari koje su po sebi dobre, javile su se teorije koje u fokus stavljaju odnos koristi i dobra. Teorija vrline obrće pitanje "Šta treba da radim?" u pitanje "Kakva osoba treba da budem?", dakle ka vrlinama koje jedan karakter čine dobrim. Najzad,

postoje i teorije koje smatraju da moralnost treba da bude zasnovana na pravima, podjednako i vlastitim koliko i priznavanjem tuđih.

- Ovo su, dakle, teorije koje se bave ispravnim, valjanim poželjnim ljudskim moralnim delovanjem.